

A vőfély mint rítuskoordinátor – egy szerepkör magyarkanizsai metamorfózisa

„Lakodalma szép és örök, ha hív, rögtön jövök!”
(Vőfélyhirdetés a világhálón, 2014)

Elemzésünk az emberélet fordulóihoz kötődő rítusoknak a családalapítást megelőző, azt bevezető szokáscselekmények sorát magában rejtő házasságkötés, lakodalom eseménysorban kiemelkedő szerepet játszó vőfélység intézményének néhány aspektusát veszi górcső alá.

Noha régóta figyeljük, dokumentáljuk Magyarkanizsa lakodalmi szokásainak változását, e tanulmányunkban mégis egy igen rövid, mintegy tízesztendő időintervallumra fókuszálunk, ami az ezredforduló utáni éveket jelenti csupán, azért is, hogy a változásokat vagy azok hiányát minél eklatánsabban fel tudjuk mutatni. A lakodalomban mint rítusrendszerben egy szervező-irányítónak, a hagyományt intézményes feladatként továbbvivő szerepkörét vizsgáljuk.

Talán a legfrekvenciáltabb szereplője az eseménysornak a vőfély. Minden lakodalom leírásában kiemelkedő fontosságot tulajdonítanak tevékenységének, sőt szerepkörén keresztül közelítik meg és mutatják be magát az eseménysort. Számos példát hozhatnánk, legyen itt most elég Borús Rózsa munkájára utalnunk, azért is, mert ő foglalta össze a bácskai lakodalmakban tevékenykedő vőfélyekkel kapcsolatos ezredvégi ismereteket (BORÚS 1998). Kivételnek tekinthető a *Magyarság Néprajz*ának negyedik kötetében a házassággal foglalkozó fejezetnek a teljes magyar nyelvterületre kitékinthető lakodalom leírása. Érdekes módon a hívogatásnál nem említik a vőfély szerepét, és a továbbiakban is meglehetősen visszafogottsággal tárgyalják a lakodalmi szokásmester tevékenységét (SZENDREY–SZENDREY 1937: 198–208). A *Néprajzi Lexikon* ötödik kötetében viszont külön címszavakban foglalták össze a vőfélységgel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat:

vőfély, vőfélybot, vőfélykönyv, vőfélytánc, vőfélyvers. Ezekből már az olvasható ki, hogy a vőfély sokoldalú tisztségviselő és lakodalomszervező egyben (GYÖRGYI 1982: 595–596).

Jung Károly gombosi szokásmonográfiájában az alábbiakat írta: „...a vőfély szerepköre és funkciója, s egyáltalán a vőfélység intézménye mutatja a lakodalmi tisztségviselők között a legnagyobb mértékű átalakulást. Voltaképpen érthető is, hogy mivel éppen a vőfélyekre várt a legösszetettebb szerep a lakodalom szokásfolyamatában, ez változhat meg vagy tűnhet el a leggyorsabban” (JUNG 1978: 96). Jung könyve előszavában utalt arra, hogy gyűjtött anyagából az utolsó két-három évtized változásairól alkotott képet. Az ekkor lejátszódó folyamatok mellett utalásszerűen jelezte a mai, vagyis akkori gombosi lakodalom (1978) változásait. A könyv utószavát jegyző Voigt Vilmos az, aki közölte az adatgyűjtésre vonatkozó fontos információkat: „Jung Károly némi előtanulmányok után egyetlen esztendőben, 1976-ban gyűjtötte össze anyagát, és a következő évben végezte el a szükséges kiegészítő gyűjtést” (VOIGT 1978: 210). Anyaga, tehát a lakodalmat és a vőfély tevékenységét bemutató rész is, az első világháborútól a hetvenes évek közepéig tartó periódust mutatja be. Mindezt csak azért bocsátottuk előre, mert a referenciaként szolgáló monográfia nem recens anyagként kerül párhuzamba állításra, hanem sokkal inkább annak igazolását segíti majd, hogy a Tisza menti város lakodalmi hagyománya mennyiben cseng össze az ezredforduló utáni években a Duna menti falu korábban feltárt néphagyományával.

Kik állnak ma vőfélynek?

A 20. század első felében jelentős különbségek voltak a polgári és a paraszti lakodalmak között. Teljesen elkülönült a két hagyomány egymástól, előbbi a magas műveltséghez tartozott, míg utóbbit a „népi kultúra” megnyilvánulásaként tartották számon (HOFER 2009: 223). Ebben az időszakban még a hagyományos szerepekre többnyire mintakövető módon termelődtek ki a közösségi válaszok. Ami esetünkben azt jelenti, hogy vőfélynek olyanok álltak, akik paraszti sorból származtak, vagy igen közel álltak ahhoz – tudjuk, hogy a vidéki iparosok életmódja nagymértékben igazodott a parasztságéhoz –, jól ismerték, aktív részesei voltak a szokásvilágnak.

Azzal sem áruunk el nagy titkot, ha elmondjuk, hogy Magyarkanizsán és vonzáskörzetében a hetvenes években – nagyjából abban az időszakban, amikor Jung Károly gombosi anyagát gyűjtötte – több paraszti származású vőfély is működött. Magában a kisvárosban volt négy-öt, de a környező településeken és a tanyavilágban is akadtak szép számmal vőfélyek. Nem

eggyel magunk is beszélgettünk, több mélyinterjút is készítettünk, s látuk működésüket a lakodalmakban. Sokuk bámulatos magabiztossággal végezte vállalt feladatát, de látható volt, hogy az általuk irányított mulatságok mindegyike feszes forgatókönyv alapján zajlott.

A jól begyakorolt, hosszú strófákat felmondó vőfélyeknek kevés lehetőségük volt megcsillogtatni egyéni kreativitásukat. Tevékenységük vezérfonalát a korábban mástól tanult vagy ellesett, strófákba szedett vőfélyversek adták. Ezeknek a verseknek a legtöbbször kéziratos formában hagyományozódott, de voltak ilyen tartalmú vásári ponyvák is (JUNG 1978: 108, LISZKA 2013: 56). A versek eredetét firtatva általában kiterő válaszokat kaptunk, egyetlen magyarkanizsai vőfély volt, aki bevallotta, hogy tanítómestere kéziratos füzetéből másolt egy régebbi hosszabb és egy újabb, rövidebb versváltozatot (vö. BORÚS 1998: 6–7).

A fenti példánk azt mutatja, hogy még a 20. század hetvenes és nyolcvanas éveiben is élt a lakodalmi hagyomány régi struktúrája.

A kilencvenes években már vőfélytanfolyamokat is szerveztek, melyeknek Tóthfalu adott otthont. A tanfolyamra jelentkezőknek vőfélyverseket tartalmazó füzetet nyomtattak, és hétféteken tanították a résztvevőket a „mesterségre”. Igaz, hogy a tanfolyam gazdasági vállalkozásként működött, ám az mégiscsak figyelemre méltó, hogy a résztvevők a megszerzendő tudásért fizetni is hajlandók voltak.

A hagyományápolásnak volt egy másik vonulata is, amikor olyan értelmiségi családból származó fiatalok – voltaképpen táncház mintára, egyesületben – megtanulták és gyakorolták is a vőfélységet, akiknek már paraszti kötődéseik nem voltak. Újratanulták a hagyományt azzal a nem titkolt céllal, hogy megmutassák a közösségnek, hogyan lehet pótolni bizonyos elemeket, illetve hogyan kell ápolni a népi kultúra identitáshoz tartozó elemeit.

Az ezredforduló utáni években már vőfélytalálkozókat is szerveztek, ahol Bácska és Bánság szerbiai részén működő vőfélyek adtak egymásnak randevút. Minderről a világhálón beszámolók állnak rendelkezésre.

A változások abban is lemérhetők, hogy az elmúlt években megfigyelhettük a vőfélylányok megjelenését a hagyományban. Szerepkörük természetesen ugyanaz, mint férfi társaiké.

Vőfélyválasztás és lakodalom előtti feladatok

Magyarkanizsán még napjainkban is a menyasszony tisztje vőfélyt választani. A jegyesek általában több éve ismerik már egymást, s számtalan lakodalomban fordulnak meg vendégként, koszorúspárként. Így alkalmuk nyílik megismerni az ott működő vőfélyeket s kiválasztani a leginkább

imponáló teljesítményűt (vö. JUNG 1978: 96). Csak utalásszerűen említjük, hogy a vőfély jelvényeit ebben az időszakban már maga készíti vagy készítteti, és kiegészítésül kapja hozzá a lakodalmas ház virágait. Mivel a lakodalmakat az elmúlt tíz évben az esetek többségében együtt tartották a házasulandók, így egy vőfély szolgálta ki azokat.

Az ezredforduló előtti évtizedekben még a vőfély feladata volt a hívogatás. A vidéki rokonokhoz, ismerősökhöz ő kísérte el a házasulandókat, ő volt a szószólójuk. Az utóbbi évtizedek ebben változást hoztak, hívogatás helyett meghívókat küldenek szét a rokonságnak, barátoknak, ismerősöknek (vö. SILLING 2007: 373). Csak a násznagyok jelenthetnek kivételt, s marad a vőfélyrel történő meghívás. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy tőlük várják a nagy értékű ajándékokat. Az első és eddig egyetlen fontos feladatként csak a vendégek meghívásában nem kapott/kap szerepet a vőfély.

A lakodalmak menete

Az utóbbi tíz esztendőben, ahogyan a korábbi években is, nem mindegyik lakodalom zajlott/zajlik hagyományos keretek között. Azt is mondhatnánk, hogy a szokás átalakulóban van, de eddigi kutatásaink óvatosságra intenek, hiszen a polgári és a paraszti hagyományok régóta kialakított párhuzamosságot eredményeztek a Tisza-parti városban. Tudjuk, hogy a visszatanulás lehetőségével is komolyan számolni kell. Ahogyan a vidék táncait, régi közösségi alkalmakat bemutató-, illetve fesztiválszerűen fellelevenítették és újra megtanultak egyesületi szinten, úgy a lakodalommal is megtörténhet mindez (LISZKA 2013: 126–139), de csak abban az esetben, ha valóban minden hagyományos eleme kiesne a gyakorlatból.

Nos, a lakodalmak szombatnapi kora délután kezdődnek, és nem ritkán vasárnap hajnalban vagy reggel érnek véget. A menyasszonyt a vőfély a lányos háztól kéri ki, általában a fényképészhez való indulás előtt. A vendégsereg két óra felé gyülekezik. Az ifjú házasulandók és a násznagyok a terem díszítéssel hangsúlyozott részében fogadják az érkezőket, akiket a vőfély köszönt be. Miután megérkeztek a vendégek, a vőfély búcsúztatja a menyasszonyt a szüleitől és lányságától, leánypajtásaitól, majd összeállítja az esküvői menetet. Maga, a menet mellett haladva, vállán kendővel és szalagdísszel, kezében felpántlikázott vőfélybottal mutatja fontos szolgálatát. Viselete általában ünnepi, de nem a régi férfiviseletet mintázza. A tárgyalt tíz év folyamán mindössze két olyan vőfélyel találkoztuk, akiknek felpántlikázott kalapjuk, csizmájuk és mellényük volt. Mindkettő tudatosan öltözködött az egykori paraszti férfiviseletre emlékeztető, utaló módon.

Nem titkolt nosztalgiával beszéltek az átalakuló paraszti hagyományokról, talán nem állunk távol az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy küldetéstudattal viseltettek a népszokások iránt.

A polgári esküvőn a vőfély bont pezsgőt a koccintáshoz, s vezényli az indulást a templomi esküvőre. A templom előtti, újabb keletű szokáshoz, menyasszonyi csokor eldobásához is ő instruálja a násznéphez tartozó hajdonokat. A vendéglőbe visszatérő ifjú párt zeneszóval kíséri a vendégsegereg, miközben a vőfély hangos kurjantásokra biztatja a menetben haladókat.

Éjfélig a vőfély az ételeket köszönti be, fajtánként más-más vers kíséretében, néha csapatot szervezve, kiket tréfásan be is mutat. Éjfélkor az ő vezetésével bonyolódik le a menyasszonytánc, majd ő vezeti be a menyecs-két is a lakodalom vendégei közé (vö. JUNG 1978: 104–113). A korábban összetáncolt pénzt ő kéri ki. Hajnali egy órától a lakodalom végéig tréfákkal, tréfás feladatokkal szórakoztatja a résztvevőket. A hajnali terítéshez versek kíséretében invitálja a vendégeket.

A felvázolt lakodalmi eseménysorban a vőfélynek még mindig meghatározó szerepe van. A vendégek igénylik és elfogadják rendezői szerepkörét, ahogyan a jól ismert tréfáit is várják, és kötelezően nagyokat derülnek a látottakon, hallottakon. Mindez azt mutatja, hogy a lakodalom rítusának elemeit ismerik, és a beavató, befogadó elemeket napjainkban is nagy tetszéssel fogadják (vö. GENNEP 2007: 127–128).

Az elmúlt évtizedben volt alkalmunk olyan házassági évfordulón, aranylakodalomban részt venni, ahol vőfélylányt fogadtak ceremóniamesternek. A háznál tartott multság folyamatában rendre felbukkantak a lakodalom elemei: a vendégek beköszöntése, ételek beköszöntése, újasszonytánca, ahogyan az is megfigyelhető volt, hogy a ceremóniamester az utolsó vendégekkel távozott a „lakodalmas” háztól.

Összevetettük a gombosi vőfélykönyvet (JUNG 1978: 175–188) az általunk gyűjtött magyarkanizsai anyaggal, s annak régies volta ellenére is nagyfokú tartalmi egyezés volt kimutatható a szövegek között. A gombosi szövegek a 20. század elejére utalnak vissza, míg az általunk gyűjtöttek eredetéről annyit tudtunk meg, hogy negyven-ötven évvel korábbi kéziratot anyaghoz jutott hozzájuk akkori – a gyűjtés 1979-ben történt – használójuk.

Lássuk tehát, milyen különbségek és egyezések voltak a két település általunk ismert vőfélykönyveiben.

A magyarkanizsai vőfély a régebbi változatot, ami teljesebb, 1974-ig használta. Ezt vetettük össze a gombosival, hiszen az is egy régebbi. A Jung Károly által közreadott gombosi vőfélykönyv egy általános meghívóverssel kezdődik (JUNG 1978: 175–176), míg a magyarkanizsai ennél

gazdagabb, van vendég-hívogató, násznagy, koszorúslegények, koszorús-lányok, menyasszony meghívásához készült vers. Magyarkanizsán (a továbbiakban Mk.) a menyasszonyos háztól való induláskor verset mond a vőfély, majd a hozott vőlegényvirágot is beköszönti. Verssel adja tudtul a vőfély, hogy elindulnak kikérni a menyasszonyt (Mk.). Gomboson csak búcsúztató van. Külön verset mond a vőfély a vőlegény indulásakor (Mk.), majd amikor megérkeznek kikérni a menyasszonyt (Mk.). Mindkét vőfélykönyvben van menyasszony-búcsúztató, de Magyarkanizsán külön bejelentik az indulást az esküvőre, amit a menyasszony búcsúja követ. A vőfély verset mond akkor is, amikor a vőlegény elindul az esküvőre (Mk.), majd verssel köszönti be az esküvőről érkezőket (Mk.). Utána következik a vacsora előtti beszéd (Mk.), Gomboson a beültetés a vacsorához (JUNG 1978: 179). Ezt az ételhordó legények felavatása követi (Mk.). Mindkét vőfélykönyvben van vers a leves beköszöntésére (JUNG 1978: 179). A leves fogyasztása alatt Gomboson a vőfély verssel szórakoztatta a vendégeket (JUNG 1978: 180–181), ezt követően a tormás ételek beköszöntése következett (JUNG 1978: 182–183), Magyarkanizsán a paprikásé, aminek Gomboson is volt köszöntője, sőt fogyasztása idején szórakoztató verset is mondott a vőfély (JUNG 1978: 183–185), Magyarkanizsán pedig ekkor beszélt a házasságról. A sülteket mindkét településen külön köszöntötték be (JUNG 1978: 185–186). Vacsora után is mondott verset a vőfély, tréfás házassági tanácsokat (Mk.). Gomboson a zenészek vacsoráját köszöntötte be a vőfély (JUNG 1978: 187), Magyarkanizsán viszont tréfás versben indokolta a muzikusok vacsoráztatását. A sütemény köszöntése is mindkét helyen megvolt (JUNG 1978: 186). Gomboson a menyasszony feje bekötése következett (JUNG 1978: 187–188), míg Magyarkanizsán az újasszony tánca. Majd a kárlátósok beköszöntő versével zárul a vőfélykönyv (Mk.).

A fentiekből az világlik ki, hogy a magyarkanizsai vőfélykönyv a részletesebb, de mindebből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, hiszen a gombosi lejegyzése akkor történt, amikor már a vőfély élemedett korú volt, s egy ideje nem gyakorolta mesterségét (JUNG 1978: 279–281), így a hiányok a felejtés számlájára is írhatók.

Szóbeliség és írásbeliség kérdése

Összetett hagyományból építkezik a vőfélység intézménye. Mielőtt a parasztlakodalmakban megjelent volna, a főúri udvarok esküvőinek volt a ceremóniamestere, és mint ilyen a házasságkötés szabályos voltára ügyelt, az ünnepélyességért és a szórakoztatásért is felelt (GYÖRGYI 1990: 47). Már a 18. századból vannak adataink nyomtatásban megjelent vőfélyversokről (KÜLLŐS 1982: 597–598). Ahogyan a két világháború között is

voltak könyvkiadók, melyek naptárak mellékleteként jelentettek meg vőfélykönyvet.

A leírt rigmusok, mi tagadás, nem ostromolnak költészeti csúcsoakat, de nem is az a céljuk. Szerzőiket nem ismerjük, de talán nem állunk messze az igazságtól, ha az alkotók között olyan írástudó 16–18. századi diákokat, tanítókat, kántorokat és talán rímfaragó parasztembereket gondolunk, akik lejegyezték, némileg csiszolgatták vagy költötték is akár ezeket a szövegeket (KATONA 1982: 598–599). Az írásban rögzített és a lakodalom menetéhez igazított verseket előadjuk a helyszínen rögtönözve, hozzáigazította/igazítja az adott szituációhoz. Mindez azt is jelentette/jelenti, hogy a leírtak csak a legkritikább esetben hangzottak el teljesen szövegűen.

Hozzá tartozott az előadáshoz, ha korlátozott módon is, a rögtönzés lehetősége, s ez ma sincsen másképpen. Az általunk kézbe vett „vőfélykönyvek” legtöbbször két-három szövegvariánst tartalmazott. Nem ritkán magyarázatul még azt is leírta a másoló, hogy „öreg változat”, „újabb változat” vagy feltüntette a forrást, pl. „Micis Pistátul”.

A leírt szövegekhez állandó jelleggel vissza-visszatértek használóik, mégpedig a tanulás, gyakorlás folyamán. Egy-egy lakodalomra készülni kellett, fel kellett frissíteni a korábban megszerzett tudást. Ennek az előkészületnek a forrásanyaga maga a féltve őrzött kéziratos vőfélykönyv volt.

A forgatókönyvként is használt szöveggyűjteménynek köszönhető, hogy a lakodalom oly sok eleme rögzült és napjainkban is megvan.

Azt se tévesszük szem elől, hogy az 1980-as években viharos gyorsasággal elterjedt új kép- és hangrögzítési mód, a videó még inkább hozzásegítette a vőfélyeket és az érdeklődőket a szövegekhez, cselekményekhez és előadásmódokhoz. Ezekről az évektől terjedt el a szokás, hogy a fotós mellett videóst is fogadtak a lakodalom rendezői, aki gyakorlatilag háromórás időtartamú videószalagra rögzítette a lakodalom fontos részleteit, köztük a vőfély tevékenységét, szövegeit. Ezek a felvételek később bemutatásra kerültek a rokonság, ismerősök, barátok körében, tehát referenciaként is szolgáltak a lakodalmi szertartásmester, a vőfély számára.

A 12. vagy a 24. óra kérdése

Igen sötét képet festett Jung Károly szokásmonográfiájában *A mai gombosi lakodalom* című összefoglalójában: „A lakodalmi versezeteket ma már a fiatalok közül szinte senki sem tudja, nem is igen van lakodalom, ahol elmondhatnák őket. Ugyanúgy elmaradnak a menyasszonybúcsúztatás és kikérés cikornyás jelenetei és versezetei is” (JUNG 1978: 113–114). Magunk 2013 áprilisában gyűjtöttünk Gomboson, és meglepetéssel tapaszt-

taltuk, hogy a helybeli magyar kulturális egyesület tájházat restaurál, és régi népszokásokat elevenít fel! Mindezt azért tartjuk szükségesnek megjegyezni, mert úgy véljük, hogy a népi kultúra s benne a folklór gyakorlatilag állandó jelleggel a 12./24. órában van. Ez azonban nem azt jelenti, hogy „...a teljes folklór percekben belül nyomtalanul eltűnik” (VOIGT 1978: 208). Sokkalta inkább azt, hogy a változások az esetek többségében lassan következnek be.

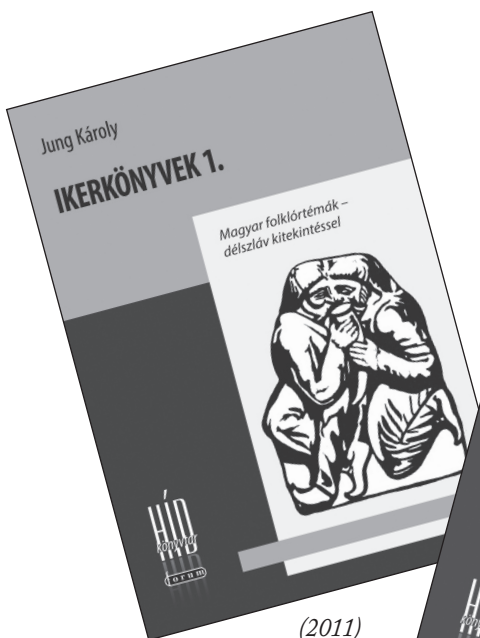
Tűnnek el és merülnek fel régi műveltségelemek, illetve gyűrznek be újabbak, s az sem árt, ha az etnográfusok vigyázó szemüket a világhálóra vetik! Kíváncsiságból beírtuk a keresőbe a vőfélykönyv tárgyszót, azonnal 1460 találatot jelzett a gép, majd ezen felbátorodva magát a vőfély tárgyszót is beírtuk, amire 70 400 találatot listázott ki a gép. Végül a vajdasági vőfélyek tárgyszóra 53 900 találat volt 2014. május 8-án. A taláalomra megnyitott honlapokon a vőfélyek elérhetőségei mellett referenciaanyagként működésükről készült videók láthatók. Vannak, akik saját vőfélykönyvet adnak ki, és több vőfélytalálkozó anyagába is betekinthez a kutató.

Bausingerrel szólva, a néprajzi kutatás jól teszi, ha kihasználja a technika adta lehetőségeket, mert vizsgálódása tárgyát, a népi kultúrát mára már nem lehet technika előtti szerveződésékként definiálni (BAUSINGER 1995), hiszen hovatovább több mint száz esztendeje része a népéletnek a technika használata. Hát ennyit a 12./24. óráról.

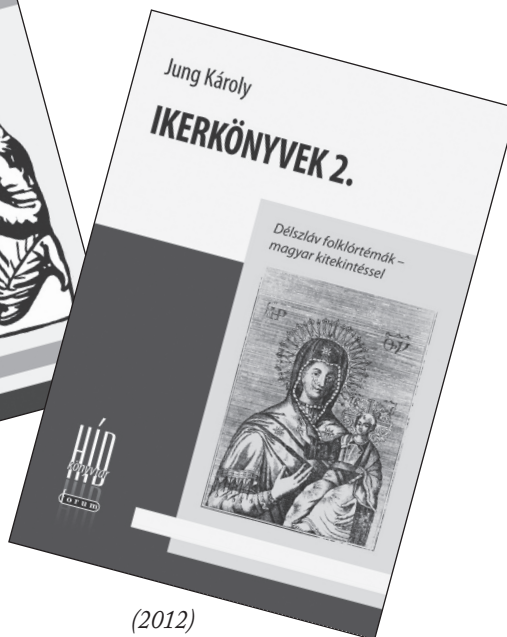
Irodalom

- BAUSINGER, Hermann 1995. *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég, Budapest
- BORÚS Rózsa 1998. *Bácskai lakodalmak*. Topolya
- GENNEP, van Arnold 2007. *Átmeneti rítusok*. MTA Néprajzi Kutatóintézete. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- GYÖRGYI Erzsébet 1982 vőfély. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 595–596.
- GYÖRGYI Erzsébet 1990. A házasságkötés szokásai. In Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII*. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 32–66.
- HOFER Tamás 2009. A modernizáció és a kultúra modelljei. In: Hofer Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz*. Tanulmányok a két kutatási terület vitatott határvidékéről. MTA Néprajzi Kutatóintézete. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 223–235.
- JUNG Károly 1978. *Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Forum Könyvkiadó, Újvidék

- KATONA Imre 1982. vőfélyvers. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 598–599.
- KÜLLŐS Imola 1982. vőfélykönyv. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 597–598.
- LISZKA József 2013. *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom
- SILLING István 2007. *Kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest
- SZENDREY Zsigmond–SZENDREY Ákos 1937. Házasság. In: *A magyarság szellemi néprajza*. IV. Budapest, 186–210.
- VOIGT Vilmos 1978. Utószó. In: *Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Forum Könyvkiadó. Újvidék, 205–215.

(2011)

(2012)